

Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşâbih

Genuine and Resembling Verses of the Qur'an: Muḥkam and Mutashābih

Erkan YAR

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Elazığ/Türkiye

Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Theology, Elazığ/Türkiye

eyar@firat.edu.tr | orcid.org/0000-0002-9231-7480 | ror.org/05teb7b63

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Recieved
15 Nisan 2022	15 April 2022
Kabul Tarihi	Date Accepted
15 Haziran 2022	15 June 2022
Yayın Tarihi	Date Published
30 Haziran 2021	30 June 2021

İntihal Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Erkan Yar).

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Erkan Yar).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Yar, Erkan. “Kur'an'ın Özgün ve Benzeşimli Ayetleri: Muhkem ve Müteşâbih”. *Kader* 20/1 (Haziran 2022), 1-22. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1104319> ”

Öz

Muhkem ve müteşâbih; tarihsel süreçte dinsel bilimlerin her alanıyla ilişkili bir konu olarak gelişmiştir. Bu konunun dinsel bilimlerin her alanında tartışılmış olması, gerçekte Kur'an'ın ayetlerinin muhkem ve müteşâbih olduğu nitelenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konunun kelâm ilminin alanında kabul edilmesi, muhkem ve müteşâbih kavramlarının yasayı nitelenmesindedir. Muhkem ve müteşâbihin anlamları hakkında yapılan yorumlar ve ortaya atılan anlayışlar, genelde salt bu kavramların anlamlarıyla sınırlı kalmış veya zikredildiği ayetlerin indiriliş nedeniyle ilgili rivayetlerin etkisinde geliştiğinden, bağlamdan uzaklaşmıştır. Bununla birlikte muhkem ve müteşâbihin Kur'an ayetlerinin anlamsal niteliği olarak kabul edilmesi, Kur'an'ın anlaşılabilir bir metin olduğu konusunda kuşku oluşturmuştur. Müteşâbih ayetlerin çeşitli anlamlara ihtimali olan ayetler olarak anlaşılması nedeniyle de, her ekolün kendi görüşlerini Kur'an ayetleriyle ilişkilendirmesini olası kılmıştır. Kur'an ayetlerinin güncel yorumlarının tarihsel bakış açılarından arındırılarak oluşmaması, tarihsel bilginin gücü nedeniyledir. Kur'an'da önceki elçilere iman emredildiği gibi, önceki yasalara iman da emredilmektedir. Muhkem; önceki yasalarda olmayan ve Kur'an'da var olan özgün yasalar ve müteşâbih ise Kur'an ayetlerinin önceki yasalara benzeşimli olan ayetleridir. Muhkem ve müteşâbih edebiyatında bu yaklaşım, yer almamıştır. Bu çalışmada; çözümleme, karşılaştırma ve eleştiri yöntem olarak kullanılmıştır. Kur'an ayetlerinin anlamları dilsel açıdan çözümlendiği gibi, bu bağlamda kullanılan kavramlar arasında ilişki kurulmaya gayret gösterilmiştir. Konuyla ilişkili ayetlerin yorumunda farklı ekollerin anlayışlarına atıf yapılmıştır. Eleştiri ise bağlam bütünlüğü ve Kur'an bütünlüğü gözetilerek konuyla ilgili önceki yorumlara yöneltilmiştir. Kur'an'ın muhkem ayetlerini inşa ederken nesh, insâ ve tebdîl yöntemini izlediği belirtilmiştir. Nesh olgusu, Kur'an'ın kendi ayetlerinin hükmünü kaldırması olarak değil; önceki yasaların hükümlerini kaldırması olarak anlaşılmalıdır. İnsâ; önceki yasalarda var olan ayetlerin hükümlerinin kaldırılmaması ve tekrar yeni yasada indirilmesi olarak değerlendirilmiştir. Kur'an'da genel olarak zikredilen ilk muhatapların elçiyi "uydurmakla" nitelendirmelerinde de, kendi bilgilerinde var olan yasaların Kur'an'ın özgün yasalarıyla değiştirilmiş olması nedeniyle olduğu belirtilmiştir. Muhkem ve müteşâbih konusunun özgün ve benzeşimli ayetler olarak anlaşılması, Kur'an ayetlerinin anlaşılır olduğu yargısını güçlendirecektir. Muhkem ayetlerin Kur'an olarak adlandırılan yasanın temelini oluşturduğu ve müteşâbih ayetlerin ise önceki yasalarda bulunan ayetlere anlam yönünden benzeşen ayetler olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla bağlantılı olarak kalplerinde eğrilik olanların müteşâbih ayetlerin izini sürmeleri; onların söz konusu ayetlerin önceki yasalarda varlığının olup olmadığına dair araştırmaları, Allah'ın müteşâbih ayetlerin te'vilini bilmesi; ayetlerin ilk olarak hangi yasada indirildiğinin onun tarafından bilinmesi, ilimde derinleşmiş olanların müteşâbih ayetler konusundaki tutumlarının; vahiy konusunda derinlemesine bilgisi olanların bütün benzeşimli ayetlerin Allah tarafından indirildiğini itiraf etmeleri olarak yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Muhkem, Müteşâbih, Nesh, İnsâ, Tebdîl.

Abstract

Muhkam and *mutashâbih* have developed as two topics that are related to every field of religious studies throughout the historical process. The fact that this has been a topic of controversy in every field of religious studies is due to the fact that verses of the Qur'an were classified as *muhkam* and *mutashâbih* by the verses of the Qur'an. Discussions and suggestions regarding *muhkam* and *mutashâbih* generally tended to be limited to the studies about the semantic definitions of the terms or were shaped around the narratives about the circumstances of the revelation and thus digression from the actual context was inevitable. In addition, acknowledging *muhkam* and *mutashâbih* as semantic qualities of the Qur'an raised doubts over the Qur'an's status as an understandable text. As *mutashâbih* verses were considered by some as ambiguous, this enabled each school of thought to base their opinions on the verses of the Qur'an. The fact that current interpretations of the verses of the Qur'an are not made free from the historical points of view is due to the strength of the historical knowledge. Qur'an demands faith in the previous canons as well as demanding faith in the previous messengers. In this context, *muhkam* are the genuine commandments of the Qur'an which did not exist in the previous canons whereas *mutashâbih* are the commandments that resemble the ones in the previous canons. This research employs analysis, comparison and criticism methods for examining its subject matter. Meanings of the verses of the Qur'an are analyzed linguistically and the relations between the terms in this context are attempted to be shown. In interpreting the verses about the topic, arguments of different schools of thought are included. Criticism of the previous interpretations is carried out considering the contextual and semantic integrity of the Qur'an. It is also stated that while forming its *muhkam* verses, the Qur'an employed the methods of abrogation, adjournment and conversion. Abrogation is not an annulment of the own verses of the Qur'an but an annulment of a commandment in a previous canon. Adjournment means

not to abrogate a commandment of a previous canon but their inclusion in the new canon. The cases that the Qur'an mentions in which the messenger is accused of fabricating are stated to be due to the conversion of the commandments the interlocutors had already known by genuine verses of the Qur'an. To regard *muḥkam* and *mutashābih* as genuine and resembling verses would fortify the judgement that the verses of the Qur'an are comprehensible. This paper concludes that the *muḥkam* verses provide the fundamentals of the system of law which is the Qur'an, and *mutashābih* are the verses that are in the Qur'an and show resemblance to previous laws that were already present at the time. In relation to this, that those with crooked hearts tracing after the *mutashābih* is interpreted to mean that they investigated whether the *ayats* were included in the previous canons and that Allah knows the gloss of the *mutashābih ayats* is interpreted to mean that He knows in which canon the *ayats* were first included and finally the attitude of those with deep wisdom towards the *mutashābih ayats* is explained as that with their vast knowledge on revelation, they confess that all the resembling *ayats* were revealed by Allah.

Keywords: Theology, Muḥkam, Mutashābih, Abrogation, Adjournment, Conversion.

Giriş

Muhkem ve müteşâbih; dinsel bilimlerin her alanıyla ilişkili olsa da; tefsir usulü ilminin bir konusu olarak gelişmiştir. Kur'an'da yer alan ve ayetin niteliği olarak kullanılan bu sözcüklerin, anlam ve yorumla ilişkilendirilmiş olması bunun nedeni olarak kabul edilebilir. Bununla bağlantılı olarak da ekollerin ve müfessirlerin yorum yönteminin temelini muhkem ve müteşâbih anlayışlarının oluşturduğu varsayılmıştır. Bu iki kavram gerçekte ayetlerin anlam bakımından özelliklerini değil; yasaları oluşturan ayetlerin özgünlüğünü ve önceki yasaların ayetleriyle benzeşimliliğini ifade etmektedir. Bir yasanın muhkem yani özgün olması; önceki yasalarda olmayan ayetleri içermesi anlamındayken; müteşâbih yani benzeşimli olması önceki yasalarla benzer ayetleri içermesidir. Muhkem ve müteşâbih konusu Kur'an'ın önceki yasalardan özgünlüğünü ve benzerliğini ifade etmesi bakımından kelâm ilminin konusunu oluşturmaktadır.¹

Kur'an'ın bir *kitâb*/yasa olduğunu açıklayan bazı surelerinin girişleriyle Tevrat'ın Tekvin bölümü arasında anlatımın nesnesi ve biçimi yönünden var olan ilişki, Kur'an'da zikredilen muhkem ve müteşâbih sözcüklerini anlamamızı olanaklı kılmaktadır. Muhkem ve müteşâbih nitelemesinin yer aldığı ayet, sure başlangıcında yer almaktadır ve zikredildikleri surenin başlangıç anlatımlarının, gerçekte Tevrat'ın Tekvin bölümünün başlangıç ayetleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Âl-i İmrân suresi olarak adlandırılan bu sure kesik harfler/*el-hurûf el-mukattaa* ile başlamaktadır. Allah'ın diri ve varlığı devamlı² olduğu belirtilmekte, yasanın/*el-kitâb* kendinden öncekilerini doğrulayıcı/*tasdik* özelliğine vurgu yapılmakta ve önceki yasalar Tevrat ve İncil

¹ Kelâm sistemi geliştiren Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'e göre *kitâb* yani yasa konusu iman nesnesi olmasına rağmen bağımsız bir konu olarak incelenmemiştir. Mu'tezile kelâmında bu konu adalet/*el-'adl* ilkesi içeriğinde kabul edilmiştir. Bk. Ahmed b. el-Hemedânî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996), 299-607; *Kitâb* konusu Ehl-i Sünnet kelâmında elçilik/*en-nübüvve* konusu içerisinde incelenmiştir. Bk. İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille*, thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ - Alî Abdül-Mun'îm Abdül-Habîb (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950), 302-357; ancak Râğîb İsfahânî kitap konusunu kelâm ilminin bir bölümü olarak incelemiştir. Bk. Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Fadl er-Râğîb el-İsfahânî, *el-İ'tikâdât*, thk. Şimrân el-İclî (Beirut: Müessesetu'l-Eşrâf, 1988), 167-190; Muhkem ve müteşâbih konusunun bir kelâm problemi olarak tartışılması için bk. Tuğba Günel, *'Müteşâbih' Kavramının Kelâm Literatüründeki Anlam ve Değeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 22-79.

² Kayyûm sözcüğünün bu anlamı için bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *İştikâkü esmâillâh*, thk. Abdülhuseyn el-Mubârek (Beirut: Müessesetu'r-Risâle, 1968), 105; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1430/2009), 9/382-383.

olarak zikredilmektedir. İnsanlara yol göstericilik ve kurtarıcılık yönünden yasaların ortak özelliğine dikkat çekilmekte ve ayetleri inkar edenler için vaîd açıklanmaktadır. Yerde ve gökte Allah'a hiçbir şeyin gizli kalmaması, Tekvin'deki yaratılış anlatılarında yer alan Allah'ın bilgisinde eksikleri ima eden anlayışların, onun için geçerli olmadığına atıf yapmaktadır. Allah'ın, rahimlerde beşeri dilediği gibi biçimlendirmesi, onun insanı kendi suretinde yarattığı şeklindeki önceki yasalarda yer alan bir yargıyı olumsuzlamak içindir.³

Kur'an'ın önceki yasalarla ilişkisi bağlamında önemli bir kavram onun kendinden öncekileri doğrulamasıdır ki "öncekileri doğrulayıcı" bir yasa olması onun en temel özelliklerinden birisi olarak pek çok kez zikredilmiştir. Bu doğrulamanın neleri kapsadığı konusunda yorumcular farklı fikirler ileri sürmektedir. Hâkim el-Cüşemî (ö. 494/1101), Kur'an'ın önceki kitapları doğrulaması hakkındaki görüşleri; a) Onun daha önceden de haber verilenlere uygunluğu olduğu söylenmiştir. Onda elçinin işinin doğruluğu haber verilmiştir ki bu da ancak gaybı gerçekten bilen birinden gelir; b) Onların bazısını doğrulayan ve bazılarını da inkar edenlerin hilafına, nebilerin ve onların getirdiklerinin doğruluğunu haber verici olmasıdır; c) Onları tevhid, adl ve dinin asıllarında doğrulaması yani bu konuda onlara uygun olması⁴ şeklinde anmaktadır. Kur'an'ın kendinden önceki yasaları doğrulayıcı olması hakkındaki anlayışların oluşmasında, kelâm ekollerinin din anlayışının etkisi açıktır. Bu doğrulamanın; önceki yasaların da Allah tarafından gönderilmiş olduğu ve onlardaki anlatımların bütünsel anlamda gerçek olduğu; bununla birlikte bazı beşeri müdahalelerin varlığı nedeniyle tashih edilmesi gereğinin ifade edildiği şeklinde olduğunu değerlendirmekteyiz.

Kur'an'daki surelerin girişlerinde bu anlatımlar bir yasa olarak Tekvin'dekilerle benzeşim içerisindedir ki bu durumda aynı bağlamdaki belirlemeler arasında bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Başlangıca ait bu ayetlerin ardından Allah'ın bu yasayı indirdiği belirtilmekte ve yasanın temelini oluşturan muhkem ayetler yani bu yasaya özgü ayetler olduğu gibi diğer ayetlerin de genel olarak önceki yasalara benzeşimli/müteşâbih olduklarına dikkat çekilmektedir. Kalplerinde eğrilik olanların müteşâbihlerin önceki yasalardakine benzerliklerini bulmak için iz sürmeleri, fitne çıkarmak ve bu ayetlerin özgünlüğünü yani muhkemliğini kabul etmeyerek önceki yasalara götürmeleri/te'vîl bu nedenle eleştirilmektedir. Bu yasaların ilk defa ne zaman inzal edildiğini/te'vîl Allah bilmektedir. İlimde derinleşmiş olanlar, önceki yasalarda olanlara benzer ayetler Kur'an'da olsa da, bütün bunların hepsinin Allah katından indirildiğine iman etmektedirler.⁵

³ Âl-i İmrân 3/1-6; bu bağlamda yer alan *kitâb* sözcüğü "yasa" olarak anlamlandırılmıştır. Bazı müfessirler bu surenin iniş nedenleri hakkındaki rivayet edilen bazı haberlerin etkisinde kalarak bu surenin başlangıç anlatımlarını Hıristiyanlıkla ilişkili olarak yorumlamaktadırlar. Mukâtil b. Süleymân'a nispet edilen bir görüşe göre ise surenin başlangıcı Yahudilikle ilişkilidir. Bk. Ebu'l Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Fadl er-Rağib el-İsfahânî, *Tefsîru'r-Râğibi'l-İsfahânî*, thk. Âdil b. Alî eş-Şiddî (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 2003), 2/404; Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420), 7/127.

⁴ el-Hâkim Ebî Sa'd el-Muhsin b. Muhammed b. Kerâme el-Beyhakî el-Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrahmân b. Süleymân es-Sâlimî (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî- Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 2018/2019), 2/1095.

⁵ Âl-i İmrân 3/7.

Yasanın özelliklerinin konu edinildiği “Allah, sözün en güzelini; tekrarlanan benzer bir yasa olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların derileri ondan dolayı ürperir. Sonra derileri de kalpleri de Allah’ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Allah’ın hidayetidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah, kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur”⁶ ayetinde de yasa, tekrarlanan benzeşimli/müteşâbih olarak nitelenmektedir. Yasanın niteliği olarak muhkemlik zikredildikten sonra onun muhkem yasanın tekrarlanan/mesâni olduğu açıklanmıştır.⁷ Bu ayeti açıklarken yorumcular, Allah’ın Kur’an’ı övdüğünü onun ayetlerinin birbirine benzeştiğini ve tekrar ettiğini söylemektedirler.⁸ Halbuki bu ayette yasadaki benzerlikten sonra gelen “benzer olma” ve “tekrar etme” nitelikleri arasında “ve” bağlacı bulunmamaktadır. Bu ayette zikredilen yasanın benzer olması, onun önceki yasalarla benzeşimli olmasıdır ki bu niteliğiyle yasa tekrarlanmış olmaktadır.

Muhkem ve müteşâbih hakkında inceleme yapanlar, konunun tarihsel ve güncel olarak çok tartışıldığına ve bulanıklaştığına dikkat çekmektedirler.⁹ Bunun nedeni; bu kavramların yer aldığı bağlam bütünlüğünü görmezlikten gelmek ve belki de daha önemlisi bu anlatımların İslam öncesi dinsel geleneklerdeki karşılıklarını bilinçli olarak ya da bilgisizlik nedeniyle terk etmektir. Mustafa Öztürk, “Zira müteşâbih meselesi özellikle Ulûmü’l-Kur’ân kitaplarında tarihsel bağlam tamamen hazfedilmiş biçimde salt teorik, dolayısıyla anakronik bir çerçeve içinde ele alınmış ve bu anakronik yaklaşım müteşâbih kavramına tarihî ve lisânî karşılığı bulunmayan birçok anlam yüklenmesini kaçınılmaz kılmıştır”¹⁰ demektedir. Suyûtî’nin (ö. 911/1515) İbn Habîb Nisâbü’r-ye (ö. 406/1016) atfettiği muhkem ve müteşâbih konusunda üç görüşün olduğunu belirtmekte ve bunları da; a. “ayetleri sağlam kılınmış yasa”¹¹ ayetine göre tümünün muhkem, b. “benzer ikişerli yasa...”¹² ayetine göre tümünün müteşâbih, c. “Onda yasanın anası olan muhkemler vardır ve diğerleri de müteşâbihtir”¹³ ayetine göre de onda muhkem ve müteşâbihin olduğu şeklinde anmaktadır. Suyûtî’ye göre Kur’an’ın muhkemliğinden kasıt onun hükümlerinin sağlamlığı ve ona noksanlığın ve çelişkinin ilişmemesi, müteşâbihliğinden kasıt onun ayetlerinin hak olma, doğruluk ve icâz yönünden benzer olmasıdır.¹⁴ Muhkem ve müteşâbih kavramlarının anlamlarıyla birlikte ayetin bütünü içerisinde yer alan diğer sözcüklerin anlamlarını açıklamak konuyu anlamada elbette yardımcı olacaktır. Ancak bu ayetlerin indirildiği toplumlarda bu sözcüklerin anlamlarının

⁶ ez-Zümer 39/23.

⁷ Mesâni sözcüğü, tekrarlanan anlamındadır. Fâtiha suresi tekrarlandığından ötürü *es-sebu’l-mesâni* denilmektedir. Bk. Râzî, *Mefâtiḥ*, 1/158: Ancak burada “tekrarlanmak” yasanın özelliklerinden birisidir.

⁸ Bu şekildeki yorum için bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’ü’l-beyân an te’vili âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhire: Dâru Hicr, 2001), 14/124.

⁹ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1098; Zekeriyya Pak, “Müteşâbih Kavramının Semantik Alanı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2010), 1-28, s. 2; Zülfikar Durmuş, “Mu’tezilî Müfessir Zemahşerî’nin Muhkem ve Müteşâbihe İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi”, *Marife* 3/3, 259-273, 260.

¹⁰ Mustafa Öztürk, “Müteşâbih Kavramı Bağlamında ‘Tefsir Usûlü’nün (Ulumü’l-Kur’ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme”, *Bilimnâme*, 2 (2008), 29-46, 45.

¹¹ Hûd 11/1.

¹² ez-Zümer 39/23.

¹³ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁴ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: el-Heyetü’l-Mısriyyetu’l-Ammet’i li’l-Kitâb, 1974), 3/3.

herhangi bir çözümlenmeye gerek kalmadan bilindiğinde ve ayetin bütün olarak anlaşıldığında şüphe yoktur.

1. Muhkem ve Müteşâbihin Neliği Hakkındaki Görüşler

Muhkem ve müteşâbihin tanımı konusundaki görüşler o kadar çoktur ki bunları sınıflandırmak dahi olanaklı değildir. Muhkem ayetlerin “*kim mümini kasten öldürürse cezası cehennemdir...*”¹⁵, “*yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler...*”¹⁶ vb. ayetlerde olduğu gibi Allah'ın fâsikları cezalandıracağını bildirdiği ayetler, müteşâbihlerin ise Allah'ın diğer kullarını cezalandıracağını bildirdiği ayetler olarak tanımlanması Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve Amr b. Ubeyd'e (ö. 144/761) nispet edilmektedir.¹⁷ Eş'arî (ö. 324/935-36), muhkem ve müteşâbih konusunda Mu'tezilenin ihtilaf ettiğini belirtmektedir. Buna göre Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd, “*kim bir mümini kasten öldürürse...*” ayeti ve vâid bildiren diğer ayetlerde olduğu gibi Allah'ın fâsikları cezalandıracağını bildirdiği ayetleri muhkem ve diğerlerini de müteşâbih olarak kabul etmişlerdir. Yine onlar müteşâbihlerin de Allah'ın kullarına azabını gizlediği, muhkemde açıklandığı gibi bunlarda onlara azap edileceği açıklanmamış ayetler olduğu görüşündedirler.¹⁸ Ebû Bekir Esam'a (ö. 200/816) göre muhkemler açık deliller anlamında olup bunların manasını araştırmaya ihtiyaç yoktur. Müteşâbihler ise zahirleri işitildiğinde çeşitli anlamlara ihtimali olan ayetlerdir. Bu tür ayetler insanların düşünmeden anlayamayacakları ayetlerdir.¹⁹ İskâfî'ye (ö. 240/854) göre indirildikleri anlamdan başkasına te'vil edilemeyen ve zahirlerinin değişik anlamlarda olma ihtimali olmayan ayetler muhkemdir. Bazı insanlara göre müteşâbihler Allah'ın “*elif-lâm-mîm*”, “*elif-lâm-mîm-râ*”, “*elif-lâm-râ*” ve “*elif-lâm-mîm-sâd*” gibi sözlerindeki Yahudilere benzer olanlardır. Bazılarına göre ise Kur'an'daki kıssaların benzer olmasıdır.²⁰ Mu'tezilenin muhkem ve müteşâbih anlayışını genel olarak beş temel ilke ve özel olarak da büyük günah işleyenin fâsik olarak adlandırılması ve onların da sonsuz olarak cezalandırılması görüşünü temellendirmek üzere geliştirdiği açıktır. Fakat en azından söz konusu tanımlar, ayetlerin anlamlarının muhataplar tarafından bilinmediği anlayışını yansıtmamaktadır.

Muhkemin, anlamı bilinen ayetler ve müteşâbihin ise anlamı bilinmeyen ayetler²¹ olarak tanımlanması vahyin anlaşılabilir bir söz olduğu dikkate alındığında tutarlı değildir. Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), “*muhkemin anlamı akılla bilinen ayet, müteşâbihin ise anlamı akılla kavranılmayan ve vahyin yardımıyla kavranılan ayet olduğu denilmiştir*”²² şeklindeki ifadesi de bu ayetteki muhkem ve müteşâbih anlatımıyla örtüşmemektedir. Çünkü Kur'an insana indirilmiştir ve amaçlarının gerçekleşmesi için de insanların geneli tarafından anlaşılması gerekmektedir. Bu

¹⁵ en-Nisâ 4/93.

¹⁶ en-Nisâ 4/10.

¹⁷ Ebü'l-Kâsım el-Belhî, *Kitâbu'l-Makâlât ve maahû uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu vd. (İstanbul: KURAMER, Amman: Dâru'l-Feth, 2018), 279.

¹⁸ Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, nşr. Helmut Ritter (Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980), 222-223.

¹⁹ Eş'arî, *Makâlât*, 223.

²⁰ Eş'arî, *Makâlât*, 223-224.

²¹ Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdi Bâsellûm (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2005), 2/297.

²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/297.

tanımla yakınlık arz eden muhkemin, onunla kastedilenin kesin olarak bilinmesi ve açıklığından dolayı açıklamaya gereksinim duymaması; müteşâbihin ise kastedilenin benzerliğinden ötürü açıklamaya gereksinim duyması²³ tanımı için de söz konusu eleştirilerin yönlendirilmesi olasıdır.

Muhkemin nâsîh ve müteşâbihin ise mensuh olan ayetler şeklindeki görüş İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Katâde (ö. 117/735), Dahhâk (ö. 105/723), Rebî' (ö. 180/796) ve Suddî'ye (ö. 127/745) nispet edilmektedir.²⁴ Ancak bu tanımda nâsîh ve mensûh ayetler, Kur'an'ın ayetleri olarak kabul edilmektedir. Halbuki nesh; Kur'an'ın kendisinden önceki yasalarda yer alan bazı ayetlerin kaldırmasıdır.

Mucâhid'e (ö. 103/721) dayanan görüşe göre manaları benzer olmayanlar muhkem, anlamları benzer olanlar ise müteşâbihtir.²⁵ Bu şekildeki bir tanım sözcüklerin sözlük anlamlarına dayanmaktadır. Ancak bu ayette zikredilen muhkemin yasanın temelini oluşturması ve müteşâbihin ise kalplerinde eğrilik olanların uyduğu ayetler olarak nitelikleri dikkate alındığında bu tanımın uygun olmadığı açıktır.

Mucâhid ve İbnu'z-Zubeyr (ö. 73/692) de içerisinde bulunduğu bazı alimlere dayandırılan bir görüşe göre muhkem; "Allah kendisinden başka ilah olmayandır" ayetinde olduğu gibi tek bir yöne ihtimali olanlar; müteşâbih ise el/yed ve yüz/vech sözcüklerinde olduğu gibi pek çok yöne ihtimali olanlardır.²⁶ Bu görüşte olanların iddia ettiği ihtimal, gerçekte insanın anlayışında ortaya çıkmaktadır ki bu anlayışın oluşmasına etki eden sosyal, siyasal, kültürel vs. nedenler söz konusudur. Bu durumda söz konusu ihtimalin doğrudan sözcüklerin kendi anlamlarında olmadığı söylenebilir.

Muhkemin lafzı tekrar etmeyenler; müteşâbihin ise lafızları tekrar edenler şeklinde tanımlanması,²⁷ sözcüklerin tekrar edilmesi benzerliğin kaynağı kabul edilerek oluşturulduğundan, bu şekildeki bir tanım, söz konusu ayette dillendirilen müteşâbih ayetlerin nitelikleri dikkate alındığında tutarlı değildir.

Zemahşerî'ye (ö. 538/1144) göre muhkem; çeşitli anlamlara ihtimali olan ve anlam karışıklığından korunmuş olan ayetler ve müteşâbihler de anlam karışıklığı olanlar ve farklı anlamlara ihtimali olan ayetlerdir. Muhkem ayetler kitabın anası yani aslı olduğundan müteşâbih olanlar muhkem olanlara hamledilirler ve döndürülürler.²⁸ Görüldüğü gibi Zemahşerî, muhkem ve müteşâbih ayetleri Kur'an'ın kendi ayetleri olarak kabul etmekte ve müteşâbihlerin anlaşılması için muhkemlere arz edilmesi gerektiğini söylemektedir. Kur'an ayetlerinin bu nitelikte olması da onların açık olmaması anlamına geldiği gibi, hangi ayetin muhkem ve hangisinin müteşâbih

²³ Gazâlî, muhkemi kendisinde işkal ve ihtimal olmadan açığa çıkan anlam ve müteşâbihi ise kendisinde ihtimal olan anlam olarak tanımlamaktadır. Bk. Ebû Hâmid el-Gazâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed b. Abdusselâm eş-Şâfiî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 85.

²⁴ Taberî bu görüşü muhkemin kendisiyle amel edilen nâsîh ve müteşâbihi de kendisiyle amel edilmeyen ve iman edilen şekilde aktarmaktadır. Bk. Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 6/174-176; Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/304; Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

²⁵ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

²⁶ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

²⁷ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

²⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâikî gevâmidî't-tenzil* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî 1407), 1/338.

olduğu veya hangi ayetin diğer hangisine götürülmek suretiyle anlaşılacağı da önemli bir sorun olacaktır. Bunun için de her mezhebin kendi görüşünü açık olarak ifade ettiği ayeti muhkem olarak kabul etme ve kendi mezhepsel görüşüne aykırılık olduğunu düşündüğü ayetleri de müteşâbih olarak kabul etmek olanaklı hale gelmektedir. Kadı Abdulcebbâr (ö. 415/1025), insanların muhkem ve müteşâbih konusunda tartıştığını ve hatta bir mezhep içerisinde bile bu konuda ihtilaf edildiğini belirtmekte; teşbihi savunan biri nezdinde muhkem olanın tevhidi savunan birisi nazarında müteşâbih olarak kabul edildiğini, tevhidi savunana göre muhkem olanın teşbihi savunana göre müteşâbih olduğunu, cebre ve adalete inanan için de aynı durumun geçerli olduğunu belirtmektedir.²⁹ Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) de kendi mezhebinin görüşlerine uyan ayetleri muhkem, hasım mezhebin görüşlerine uyan ayetleri de müteşâbih olarak nitelemeyen hiçbir gurubun dünyada olmadığını söylemekte ve bunun insanların çoğunun nezdinde geçerli bir kural olduğunu belirtmektedir.³⁰

Cabir b. Abdullah'a (ö. 78/697) göre te'vili bilinenler muhkem; "sana saati soruyorlar, ne zaman duracak..." ayetinde olduğu gibi te'vili bilinmeyenler ise müteşâbihtir.³¹ Te'vilin bilinmesinin ölçütü belirsiz olduğundan, bu şekildeki bir yaklaşım doğru kabul edilemez. Asam'a göre herhangi bir düşünsel uğraş olmaksızın anlaşılabilir olanlar muhkem; düşünsel bir uğraş ile anlaşılabilir olanlar ise müteşâbihtir.³² Bu tanım, Kur'an ayetlerinin sözcüklerinin anlamlarının bilinmesinde muhatabın uğraşına atıf yapmaktadır, ancak kalplerinde eğrilik bulunanlar ve ilimde derinleşmiş olanların tutumlarını açıklamamaktadır. Bir topluluk; akılla açıklanabilir olanların muhkem ve vahiy ile bilenebilenlerin de müteşâbih olduğunu söylemiştir.³³ Bu yaklaşım, muhkem ve müteşâbihin akıl ve vahiy ile ilişkili olmaması nedeniyle tutarlı değildir. Kesik harflerin müteşâbih ve bunun dışındakilerin ise muhkem olduğu anlayışı,³⁴ müteşâbihin kesik harflere indirgenmesi, anlamlarının bilinmediğine ilişkin yargılardan ortaya çıkmaktadır. Muhkemin ilimde derinleşmiş olanların anlamını bildiği ve müteşâbihin de sadece Allah'ın anlamını bildiği ayetler³⁵ olarak anlaşılması, anlamını sadece Allah'ın bildiği ve muhatapların anlamını bilmediği ayetlerin inzal edilmesi, vahyin muhataplar tarafından anlaşılması gereği dikkate alındığında tutarlı olmadığı söylenebilir. Bazı kimselere göre de muhkem; va'd ve va'id, helal ve haram ve müteşâbih ise kıssalar ve mesellerdir.³⁶ Muhkemin va'd ve va'id, helal ve haram olduğuna ilişkin bir gerekçe olmadığı gibi, müteşâbihin de kıssalar ve meseller olduğuna ilişkin bir gerekçe de söz konusu değildir. Muhkem ve müteşâbih hakkında tarihsel süreçte ortaya çıkan bu tanımlardan farklı olarak günümüzde Zekeriya Pak, bir söz, beşerî alana ait bir olguyu, durumu veya nesneyi anlatıyorsa, o sözün muhkem nitelikli olduğu; söz, beşerî algı ve tasavvur alanının dışındaki bir olguyu anlatmak üzere kullanıldığında ise "sözün anlattığı" ile "sözden anlaşılabilir" birbiriyle

²⁹ Ahmed b. el-Hemedânî Abdülcebbâr, *Müteşâbihu'l-Kur'ân*, thk. Adnân Muhammed Zarzûr (Kâhire: Dâru't-Turâs, ts.), 2/8.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/144.

³¹ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/304; Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/306.

³⁴ Bk. Gazâlî, *el-Mustasfa*, 85.

³⁵ Bk. Gazâlî, *el-Mustasfa*, 85.

³⁶ Bk. Gazâlî, *el-Mustasfa*, 85.

örtüşmeyeceğinden müteşâbih olduğu³⁷ anlayışının da Kur'an'da muhkem ve müteşâbih olarak anılan bağlamdan ve anlamdan uzak olduğu söylenebilir.

2. Kur'an'daki Ayetlerin Muhkem ve Müteşâbih Olmasının Yararına İlişkin Tartışmalar

Söylemin doğası ve amaçları dikkate alındığında Kur'an'ın muhataplar tarafından anlaşılması gereği açıktır. Bunun içindir ki yorumcular Kur'an'da muhkem ayetlerin değil de müteşâbih ayetlerin varlığının nedenlerini açıklama gereksinimi içerisinde olmuşlardır.

İbn Kuteybe (ö. 276/889), Kur'an'ı kulları için hidayet ve açıklayıcı olarak indirmeyi irade edenin Kur'an'ı müteşâbih indirilmesiyle ne irade ettiği şeklindeki bir soruya şu şekilde cevap vermektedir: “Kur'an, Arapça sözcükler ve anlamlarla inmiş, kısalık ve kısaltma, uzatma ve pekiştirme, bir şeye işaret etme, hızlı bir şekilde anlayanlar için anlamların gizlenmesi ve bazılarının da açıkça ifade edilmesi, gizlemek için mesel söyleme gibi onların kabullerine göre indirildiği açıktır. Kur'an bir bütün olarak açık olsaydı, onu bilmede alim ve cahil eşit olur, bu durumda da insanlar arasındaki fazilet ortadan kalkar, denenme düşer, düşünceler ölür, herhangi bir konuda gereksinimle birlikte düşünce ve çözüm arayışları; yeterlilikle birlikte de güçsüzlük ve donukluk ortaya çıkardı.”³⁸

Kadı Abdulcebbar ayetlerin muhkem ve müteşâbih olmasında bir hikmetin olduğu ve Allah'ın hikmetsiz iş yapmayacağı genel ilkesini andıktan sonra hikmetleri şu şekilde sıralamaktadır: a) Allah bizi düşünmekle sorumlu tuttu ve teşvik etti. Taklitten bizi men etti. Kur'an'ın bazısını muhkem ve bazısı da müteşâbih kılmakla, bizi araştırma ve incelemeye çağırdı ve bilgisizlik ve taklitten uzaklaştırdı. b) İnsanın sorumluluğu daha zor olsun ve böylece daha çok sevap kazansın diye böyle yapmış olabilir. Bu yöntem yaygındır. Öncesiz olan Allah'ın teklif ile amacı ancak sorumlulukla ulaşılan bir dereceyi sunmak olduğuna göre, bu anlamda olan her şey de en güzeldir. c) Allah Kur'an'ın elçinin doğruluğuna delalet eden bir işaret olması için onun fesahat tabakalarının en üstünde olmasını istemiştir. O bunun soyut gerçekliklerle tamamlanmayacağını ve mecaz ve istiare yolunu takip etmek gerektiğini bilmiştir. Bu yolu izlemesinin nedeni, Arabin yoluna benzer olmasıdır ki bu nedenle de onu icazın içerisine koymuştur.³⁹

Zemahşerî'ye göre Kur'an'ın tümü muhkem kılınsaydı, insanlar ondan alacaklarını kolayca alırlar; irdeleme, araştırma, inceleme, istidlâl gibi gereksinim duydukları şeylerden yüz çevirirlerdi. Bunu yaptıklarında da sadece kendisiyle ulaşılan Allah bilgisi ve onun birliği gibi konularda herhangi bir çaba göstermezlerdi. Müteşâbihle ilişkili olarak da hak üzere sebat edenlerle gerçekten uzaklaşan kimseler birbirinden ayırt edilmektedir. Onların anlamlarının ortaya çıkarılıp muhkeme götürülmesi için alimler büyük çaba harcamakta ve böylece de çeşitli inceliklere ulaşmakta ve Allah katında derecelere elde etmektedirler. Allah sözünde çelişki ve tezat olmayacağına dair kesin inanç sahibi olan mümin; onun zahirinde çelişkiler görünce o ifadeler arasındaki uyumu ortaya koyma, hepsini aynı yolla yorumlama çabasına girer; bireysel olarak veya başkasıyla birlikte bu hususları düşünür ve neticede Allah onun zihnini açar; muhkem ile

³⁷ Pak, “‘Müteşâbih’ Kavramının Semantik Alanı Üzerine Bir Değerlendirme”, 25.

³⁸ Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007), 58.

³⁹ Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, 599-600.

müteşâbih arasındaki uyuşmayı anlamasını sağlar. İşte bu durumda müminin inancındaki mutmainliği ve imanındaki kesinliğin gücü artar.⁴⁰

Mâtürîdî, bu ayetin Mu'tezile'nin aleyhinde bir delil olduğunu ve onların görüşlerinin olumsuzlanması anlamına geldiğini belirtmektedir. Mu'tezile'ye göre Allah sadece dinde aslah olanı yapar. Eğer muhkem olanı olmayandan ayırmış olsaydı, dinde onlar için daha hayırlı olmuş olurdu. Bu da şuna işaret etmektedir ki Allah'ın, imtihan etmek ve sınamak için dinde onlar için aslah olanı yapmaması da caizdir.⁴¹ Mâtürîdî'nin bu ayetten Mu'tezile'nin aslah teorisinin aleyhinde bir delil oluşturmasını, muhkem olanın olmayandan ayırt edilmesi yerine doğrudan bütün ayetlerin anlaşılabilir olması yönünden muhkem olması ve çeşitli anlamlara ihtimali olan müteşâbih olmamasına dayandırması daha tutarlı olurdu. Çünkü bu bakış açısına göre müteşâbihler çeşitli anlamlara ihtimali olan ayetler olduğundan ihtilaf için bir neden olmaktadır. Bu da dinde insanlar için aslah olan değildir. Gerçekte bu ayet Mâtürîdî'nin iddia ettiği anlamda ve muhkem ve müteşâbih nitelikler ayetlerin anlamlarıyla ilişkili olmadığından, Mu'tezile'nin aslah teorisinin aleyhinde bir delil olma özelliğini de barındırmamaktadır.

Allah tarafından insana gönderilen yasanın bireysel ve toplumsal hedefleri olduğundan, yasanın en temel özelliğinin muhataplar tarafından anlaşılır olması olduğunda şüphe yoktur. Kur'an ayetlerinin de hangi inançsal kimlikten yani mümin, kâfir, müşrik, ehl-i kitâb olursa olsun ilk muhataplar tarafından anlaşıldığı açıktır. Anlaşılır olmayan veya çeşitli anlamlara ihtimali olan herhangi bir yasanın, toplumsal değişim ve dönüşümü gerçekleştirme mümkün değildir. Bununla birlikte elçinin vahyi insanlara ulaştırmasından sonra ona yöneltilen sorulardan hiçbirisi, vahyin anlaşılır olmaması veya çeşitli anlamlara ihtimali olmasıyla ilişkili değildir.

3. Ayetlerin Muhkem ve Müteşâbih Oluşu

Ayet sözcüğünün türediği köke ilişkin Arap sözlük yazarları ve Kur'an sözcüklerinin anlamlarını inceleyenlerin görüş birliğinde olmadıkları görülmektedir. Hangisinden hangisinin açığa çıkması nedeniyle *eyyu*/hangisi sözcüğünden, *evâ ileyh* sözcüğünden, sağlamaştırma ve üzerinde durma anlamında *teyyu* sözcüğünden türediğine ilişkin görüşler mevcuttur.⁴² Arthur Jeffery (ö. 1956), ayet sözcüğünün Arapçada herhangi bir kökünün olmadığını iddia etmektedir.⁴³ Ancak çoğunlukla ayet sözcüğünün alamet anlamında olduğuna işaret edilmektedir.⁴⁴ Kur'an'da ayet sözcüğü; Allah'ın varlığına gönderme yapan tabiattaki olgu ve olay, bir elçinin doğruluğuna gönderme yapan olgu ve olay, bir anlama gönderme yapan ilahî söz anlamında kullanılmaktadır.⁴⁵ Ancak ayet; işaret, simge ve alametten farklıdır. İşaret; herhangi bir olgu veya olay karşısında insanda bir eylem oluşturmak üzere geliştirilmiş atfa denilmektedir. Simge; insanda herhangi bir zihinsel anlam oluşturan atıftır. Alamet; bir şeyin varlığına delalet eden atıftır. Bu nedenledir ki ayetin

⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/338.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/305-306.

⁴² Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrâhim es-Sâmîrrâî (b.y.: Dâru ve Mektebet'u Hilâl, ts.), 8/441; Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed el-Fadl er-Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, h. 1412), 100-101; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, thk. Remzî Münîr el-Baalbekî (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987), 1/250-251.

⁴³ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân* (Baroda: Oriental Institute, 1938), 72.

⁴⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 8/441; İsfahânî, *el-Müfredât*, 100-101; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/250-251.

⁴⁵ Mustafavî, *et-Tahkîk*, 1/202-204.

düşünenler, işitenler, inananlar vs. için bir anlam ifade edeceğine Kur'an'da çok sık gönderme yapılmaktadır.⁴⁶ Ayet ise; göndermesi ancak zihinsel bir eylem sonucu açığa çıkan atıftır. Ayet sözcüğü bu anlamı dışında herhangi bir hükme delalet eden Kur'an tümcelerine de denilmektedir ki bu bir sure, bir bölüm veya surenin bir bölümü de olabilir. Bazen de herhangi bir sözcük ayracıyla ayrılan Kur'an'dan herhangi bir söze de ayet denilmektedir.⁴⁷

Kur'an'da *kitâb* sözcüğü yasa anlamında kullanıldığına göre yasanın tümceleri ayet sözcüğüyle ifade edilmektedir. Özellikle de Kur'an surelerinin başlangıcında yasanın tümceleri için ayet sözcüğü kullanılmaktadır.⁴⁸ Kur'an'ın tümceleri ayet olarak adlandırıldığı gibi önceki kitapların yani yasaların tümceleri de ayet olarak adlandırılmaktadır.⁴⁹

Muhkem sözcüğünün edilgin ortaç/*ism-i mefûl* oluşu, bu sözcüğün bir failin fiili sonucu oluşan bir olguya delalet ettiğini göstermektedir. Ayetin *ihkâm* edilmesi kavramı, bu bağlamın dışında şeytanın elçinin temennisine attığı bazı sözlerin giderilmesinin ardından ayetin indirilmesi⁵⁰ ve yasanın özelliklerinin açıklandığı surelerin başlangıcında “*ayetleri sağlamlaştırılmış yasa*”⁵¹ biçiminde yer almaktadır. Muhkem sözcüğü inananların bir sure indirilmesi isteklerine karşılık kendisinde savaştan söz edilen bir sure indirildiğinde kalplerinde eğrilik olanların psikolojisinin anlatılmasında⁵² surenin niteliği ve burada inceleme konusu edindiğimiz Kur'an ayetleri içerisinde muhkem ve müteşâbihlerin olduğu anlatımında⁵³ ayetin niteliği olarak yer almaktadır.

Arap dilinde muhkem sözcüğü asıl olarak engellemek anlamına gelen *hukm* sözcüğünden türetilmiş edilgin ortaçtır.⁵⁴ Kök anlamında, bir olay hakkında hüküm vermek, zulümden engellemek anlamındadır.⁵⁵ Bir işi *ihkâm* etmek, onu sağlamlaştırmak demektir.⁵⁶ Bir ayetin muhkem kılınması, onun sağlamlaştırılması ve özgün kılınması anlamındadır.

Hukm sözcüğü ayetle ilişkili olarak farklı bağlamlarda kullanılmaktadır. “*Elif Lâm Râ. Yasa; ayetleri, hikmet sahibi ve haberdar olan Allah tarafından sağlamlaştırılmış sonra da açıklanmıştır*”⁵⁷ ayetinde; sure başlangıcında yasanın özellikleri açıklanırken, yasanın sahibi olan Allah tarafından sağlamlaştırılmış ve açıklanmış olmasına atıf yapılmıştır. Cüşemî, *ihkâm* sözcüğünün bir şeyin bozulmasının engellenmesi ve *tafsîl* sözcüğünün de açıklamak anlamında olduğuna atıf yaparak onun *ihkâm* edilmesi hakkındaki görüşleri anmaktadır.⁵⁸ “*Senden önce hiçbir resul ve nebi göndermedik ki, bir şey temenni ettiğinde, şeytan onun bu temennisine bir vesvese vermiş olmasın. Allah,*

⁴⁶ Örneğin bk. er-Rûm 30/21-24.

⁴⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 100-101; ayet sözcüğünün terim anlamları için bk. Suyûtî, *el-İtkân*, 1/230-231.

⁴⁸ Bk. Yûnus 10/1; Yûsuf 12/1; er-Ra'd 13/1 vd.

⁴⁹ ez-Zümer 39/71.

⁵⁰ el-Hac 22/52.

⁵¹ Hûd 11/1.

⁵² Muhammed 47/20.

⁵³ Âl-i İmrân 3/7.

⁵⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/66; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/564; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemü mekâyisu'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1979), 2/91.

⁵⁵ İbn Fâris, *Mekâyisu'l-luga*, 2/91.

⁵⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 3/66.

⁵⁷ Hûd 11/1; krş. Fussilet 41/1-3.

⁵⁸ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 5/3450.

şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, ayetlerini sağlamlaştırır. Allah, bilendir, hikmet sahibidir”⁵⁹ ayetinde şeytanın elçinin zihinde oluşturduğu vesvesenin giderilmesinin ardından kendi ayetlerinin sağlamca zihnine yerleştirilmesi ifade edilmektedir. Bu anlatımda kalplerinde hastalık olanlar ile Müslüman gözükenler, kalpleri katılaşmış olanlar ile de müşriklere işaret edilmektedir. Müşriklerin inançsal kimlikleri belirgin olduğundan onlar kalpleri katılaşmış kişiler olarak nitelenmiştir. “Kendilerine ilim verilenler” ile ilmin Kur'an'da vahiy anlamında kullanılmasından ötürü ehl-i kitabın kastedildiği söylenebilir. Çünkü kitap ehlinin onun Allah'tan gelen hak bir ilim olduğunu bilmeleri, ona iman etmeleri, kalbi olarak sevgi duymaları için olduğu görülmektedir.

Muhkem ayetlerin kitâbın anası/ümmü'l-kitâb olması, yasanın temelini yani iskeletini ve aslıni oluşturması anlamındadır. Bu yasada her ne kadar öncekilerine benzer ayetler olsa da, bu yasaya özgün ayetler onun temelini oluşturmaktadır. “Ümm/ana” sözcüğü Arap dilinde “kendisini izleyen şeylerin kendisine eklemlendiği her şey”⁶⁰ için kullanılmaktadır. “Bir şeyin varlığı, tertibi, ıslahı ve başlangıcı için asıl olan her şeye”⁶¹ ana denilmektedir. Kur'an'da bu sözcük etrafında köylerin olduğu merkez köy anlamında köylerin anası/ümmü'l-kurâ⁶² ve yasaların kendisinden doğduğu ana yasa/ümmü'l-kitâb⁶³ bağlamında kullanılmaktadır. Muhkem ayetlerin yasanın anası olması hakkında çeşitli yorumlar oluşmuştur. Cüşemî, bunun muhkem ayetler ve müteşâbihlerin döndürüldüğü kitabın aslı anlamında olduğunu belirtmektedir. Ona göre ümm sözcüğünün tekil olarak gelmesi iki nedene dayanmış olabilir. Onlardan ilki; “Zeyd'in benzeri kimdir?” denildiğinde “biz onun benzeriyiz” denildiği gibi “ümmü'l-kitab nedir?” denildiğinde “onlar kitabın anasıdır” denildiğinde cevabın takdirini anlatmak için olmasıdır. Diğeri de; “Meryem'in oğlu ve annesi ayettir” şeklinde anlaşılması durumunda bunun takdiri bütün ayetler yani işaretler kitabın anası olduğudur.⁶⁴

Müteşâbih sözcüğü eş-şibh mastarından türetilmiş olup “iki şeyin birbirine benzer olması”⁶⁵ veya “renk, tat adalet ve zulüm gibi nitelik yönünden iki şey arasındaki benzerlik”⁶⁶ anlamında etken ortaçtır. Bu sözcüğün kök anlamında iki şey arasındaki karışıklık olması veya ayırt edilememe durumu söz konusudur. Bununla ilişkili olarak şüphe “kendisi olsun veya anlamı olsun iki şey arasındaki benzerlik yönünden birinin diğerinden ayırt edilememesi”⁶⁷ olarak tanımlanmaktadır.

Kur'an'da bu sözcük bir bahçede yetişen ağaçlardaki türsel benzerlik olmasına rağmen tat bakımından farklılık ve çeşitliliği,⁶⁸ insanın inekleri benzer algılanmasından ötürü boğazlanması emredilenin ayırt edilememesi,⁶⁹ Allah'a ortak kılınan varlıkların yaratmasının Allah'ın

⁵⁹ el-Hac 22/52.

⁶⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/76; İsfahânî, *el-Müfredât*, 85.

⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 85.

⁶² el-En'âm 6/92; eş-Şûrâ 42/7; el-Kasas 28/59.

⁶³ er-Ra'd 13/39; ez-Zuhrûf 43/4.

⁶⁴ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1099-1100.

⁶⁵ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, thk. Mektebu't-Tahkîki't-Turâsi fî Müesseseti'r-Risâle (Bejrût: Müesseseti'r-Risâle, 2005), 1247.

⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 43.

⁶⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 43.

⁶⁸ Bk. el-En'âm 6/99, 141.

⁶⁹ el-Bakara 2/70.

yaratmasına benzer olamayacağı,⁷⁰ elçiden istekleri yönünden öncekilerle sonrakilerin düşüncelerinin benzerliği⁷¹ çarmıha gerilmiş olan İsa'nın ölüye benzer olarak algılanması⁷² ve yasaların benzerliği bağlamında kullanılmaktadır. “Allah, sözün en güzelini; tekrarlanan benzer yasa olarak indirmiştir...”⁷³ ayetinde “müteşâbih” yasanın sıfatı olarak kullanılmıştır. Bu ifade Kur'an ayetlerinin tekrarlanması ve benzer olması anlamında değil; öncekilerin yasa olduğu gibi Kur'an'ın da bir yasa olduğu ve önceki yasalara benzer olduğu anlamındadır. Kur'an'daki müteşâbihin anlamıyla ilgili bir yorum İbn Abbas'a nispet edilmektedir ki buna göre müteşâbih, kesik harfler ve benzeri ayetlerin Yahudiliğe benzemesidir.⁷⁴ Bununla birlikte Ezherî (ö. 370/980) bu rivayetin İbn Abbâs'a isnadını zayıf görmekte; onun muhkemi nesh edilmemiş ayetler ve müteşâbihi de nesh edilmiş ayetler olarak kabul ettiğinin rivayet edildiğini belirtmektedir.⁷⁵ Kitaplar yani yasaların benzerliği bağlamında kullanılması durumunda müteşâbih sözcüğü, herhangi bir yasanın diğeriyle benzerliğini ifade etmektedir ki burada diğeriyle kastedilen öncekilerdir. Yasanın aslını oluşturan muhkemler ve diğer ayetleri de bezer olan yasa tanımlaması, yasanın kendi ayetlerinin müteşâbih yani ayetlerinin birbirine benzer olması anlamında değil; yasanın muhkem ayetlerinin dışındaki ayetlerin önceki yasalarla benzer olmasıdır.

4. Müteşâbih Hakkında Kalbinde Eğrilik Olanların Tutumu

Kalplerinde eğrilik olanlar ifadesinin yorumu hakkındaki görüşler, bu ayette yer alan diğer ifadeler hakkındaki görüşler gibi çeşitlidir. İbn Abbas'a dayandırılan bir görüşe göre bu ümmetin ömrünün ne kadar olduğunu bilmek isteyen ve bu bilgiyi de bu sözcüklerin sayısal değerlerinden elde etmek isteyen Yahudiler olduğu söylenmiştir ki onlar böylece gerçek olandan eğri olana yönelmişlerdir. Rebi'in görüşüne göre İsa hakkında tartışan Hıristiyanlardır. İbn Cüreyc'e göre; münafıklardır. Katâde'ye göre; Harûriyye ve Sebeyye gibi müteşâbihlerden kendi batıl görüşlerine delil getirmek isteyenlerdir. Her dalalet ve bidatin zeyğ olduğu söylenmiştir. Bu da gerçekten sapmaktır ki ya bilgisizlik ya da şüphe ile olmaktadır.⁷⁶

Kur'an, yasanın ayetleri konusunda farklı inanç kimliklerinin tutumlarını dile getirmektedir. İman edenlerin, münafıkların, müşriklerin ve kitap ehlinin tutumlarından Kur'an'da söz edilmektedir. Muhkem ve müteşâbih konusunda iki tutum ortaya çıkmıştır. Bunlar da kalplerinde eğrilik olanlar ve ilimde derinleşmiş olanların tutumudur. İnançsal kimliklerini belirginleştirmemiş olanların Kur'an'da “kalplerinde hastalık olanlar” veya “kalplerinde eğrilik olanlar” olarak nitelenmesi, onların zihninde gerçek anlamda imanın yerleşmemesinin ötesinde eylemlerinde hastalık ve

⁷⁰ er-Ra'd 13/16.

⁷¹ el-Bakara 2/118.

⁷² en-Nisâ 4/157.

⁷³ ez-Zümer 39/23.

⁷⁴ Ebu İshâk ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelil Ubde Çelebi (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998), 1/376; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed 'Avd Mur'ib (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001), 6/58; Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, ed. Abdulhamid Hendâvi (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 4/139; Esîruddîn el-Endülüsi, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, h. 1420), 3/22.

⁷⁵ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 6/58; krş. Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, h. 1414), 13/504.

⁷⁶ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 2/1100.

eğrilik olduğuna işaret etmektedir. Bunun anlamı, onların sağlıklı ve düzgün bir eylemde bulunmamalarıdır. Sözlükte *zeyğ*; hedeften, istikametten, hidayetden sapma anlamındadır.⁷⁷ Dişlerin düzgün olmaması durumunda dişlerdeki sapmaya/*et-temâyül'ü fi'l-esnân* da *zeyğ* denilmektedir.⁷⁸ Gözün baktığı yönden başka bir yönü görmesi olarak göz kayması veya sapması/*zeyğü'l-basar* olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle Kur'an'da *ez-zeyğ/sapma* sözcüğü gözün sapması⁷⁹ ve kalbin sapması⁸⁰ gibi iki biçimde kullanılmaktadır.

Kalplerinde eğrilik olanların müteşâbih ayetlerle ilgili tutumu, onların izini sürmeleridir. Burada müteşâbih ayetlerin izini sürme veya ardına düşme, fitne çıkarmak ve onların daha önce hangi yasalarda var olduğunu bulmak içindir. Bu bağlamın dışında da müşriklerin ve münafıkların vahyin kaynağına ilişkin çeşitli iddialarının varlığından söz edilmektedir. Vahyin Allah sözü olmadığını iddia eden müşrikler, onun elçi tarafından yazıldığını veya ona başka birisi tarafından öğretildiğini öne sürmektedirler. Bu iddialar Kur'an tarafından onun ümmî olduğu yani yasa/*kitâb* bilmediği ve öğrettiği iddia edilen kişinin dilinin yabancı olmasıyla reddedilmektedir.⁸¹

5. Müteşâbih Bir Ayetin Te'vilini Allah'ın Bilmesi

Eş'arî, Mu'tezile içerisinde müteşâbihlerin anlamlarını Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceğini söyleyenler olduğu gibi, onların anlamlarını ilimde derinleşmiş olanların da bilebileceğini söyleyenlerin var olduğunu belirtmektedir.⁸² Gerçekte bu anlayışın sadece Mu'tezile kelâm ekolüne özgü olmadığı ve diğer ekoller içerisinde de bazı alimlerin Kur'an'ın genel ve özel amaçlarından hareketle bu şekilde bir yorum yaptıkları görülmektedir. Geleneksel olarak müteşâbihlerin anlamlarını sadece Allah'ın bilmesi yorumu, vahyin genel hedefleri ile çelişmektedir. Bu nedenle bazı yorumcular ilimde derinleşmiş olanların onları bilmesini olanaklı hale getirmek için durak yerini değiştirmektedirler. Bu ayetteki durak yeri hakkında İbn Kuteybe şunları söylemektedir:

"Allah 'Onun te'vilini ancak Allah bilir, ilimde derinleşmiş olanlar ona iman ettik derler' demektir ki sen derinleşmiş olanları bilmede ortak edersen 'onlar dediler' sözünden ilişkisini kesmiş olursun. Çünkü burada derinleşmiş olanlar için iki fiili gerektiren nesak vavı mevcut değildir. Bu nedenle bazı te'vilciler bunda hata mı yaptılar?" şeklindeki bir soruya cevap olarak 'biz deriz ki, bu ayetteki 'onlar derler ki' ifadesi hal anlamındadır. Sanki o ilimde derinleşmiş olanlar 'biz ona inandık' dedikleri halde bilirler demektir. Bunun örneği sözde şu şekildedir. 'Sana sadece Abdullah ve seni ziyaret etmekle sevinçliyim diyerek Zeyd geldi' denildiğinde o da 'ben senin ziyaretinle sevindim' dediğinde bundan kastedilen "Abdullah'ın ve seni ziyaret etmekle sevinçliyim diyerek Zeyd'in geldiğidir".⁸³

Müteşâbihlerin te'vilini Allah'tan başkasının bilmemesi, Kur'an'daki benzeşimli yasaların başlangıcını yani ilk defa ne zaman indirilmiş olduğunun gerçek anlamda sadece ayetleri indirilen Allah'ın bilmesi anlamındadır. Çünkü bu konu hakkındaki bilgi, ancak yasayı elçilerine indiren

⁷⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/434; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/564; İsfahânî, *el-Müfredât*, 387; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/432.

⁷⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/434.

⁷⁹ Bk. el-Ahzâb 33/10; Sad 88/63; en-Necm 53/17.

⁸⁰ Bk. Âl-i İmrân 3/8; et-Tevbe 9/117; Sebe 34/12; es-Saf 61/5.

⁸¹ Bk. eş-Şûra 42/52; en-Nahl 16/103.

⁸² Eş'arî, *Makâlât*, 224.

⁸³ İbn Kuteybe, *Te'vil*, 67.

tarafından bilinmektedir. Bu ifadedeki te'vil; ayetlerin anlamıyla ilgili değil; onların başlangıcı yani ilk defa ne zaman indirildiği ile ilişkilidir. İsfahânî, te'vilin *evvel*/ilk sözcüğünden geldiğini ve “asla dönmek” anlamında olduğunu söylemektedir. Ona göre “*me'vîl* dönülen yer anlamındadır. Bununla ilişkili olarak bir şeyi bilgi veya fiil olarak istenilen şeye döndürmek anlamına gelmektedir. Bilgi “anlamında onun te'vilini Allah'tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilemez”⁸⁴ ayetinde mevcuttur. Fiil olarak döndürmek ise “*onun te'vilini mi bekliyorlar, onun te'vilinin geldiği gün*”⁸⁵ ayetinde vardır ki bunun anlamı “onunla kastedilen amacı olan açıklaması”⁸⁶ demektir.

Te'vil sözcüğünün Kur'an'daki diğer kullanımları incelendiğinde, bu anlamın başlangıçla ilişkili olduğu görülecektir. Geleneksel yorumlar te'vili sözün anlamıyla ilişkilendirdiklerinden, bu ayetin okuyuşundaki durak hakkında çok çeşitli yorumlar geliştirmişlerdir. Hatta neredeyse bu konudaki görüş, ekolleri belirleyici bir özellik içermiştir. Ayetlerin okunuşu sırasında durmanın anlamla ilişkili olduğunda şüphe yoktur. Allah sözcüğünde duranlar, müteşâbih ayetlerin te'vilini sadece Allah'ın bildiğini belirtmiş olmaktadır. Bu tutum *tefvîd* olarak adlandırılır ki bu durumda insan da kendisinin bu ayetlerin anlamını bilmediğini kabullenmiş olmaktadır. Allah sözcüğünde durak yapmayanlar, müteşâbih ayetlerin yorumunu Allah ile birlikte ilimde derinleşmiş olanların bilebileceğini isbât etmiş olmaktadırlar. Te'vîl, söz konusu ayette müteşâbihlerle ilişkilendirilmiştir. Çünkü muhkem ayetler Kur'an'a özgü olduğundan başlangıcı bilinmektedir. Müteşâbih ayetler benzeşimli olduğundan benzeştiği ayetlerin ilk defa ne zaman indirildiği insan tarafından bilinmemekte, sadece Allah tarafından bilinmektedir. Bu ifadenin, Kur'an'ın benzeşimli ayetlerinin ilk muhataplar tarafından bilinen Tevrat, İncil ve Zebûr gibi yasalardan başka yasaların varlığına da gönderme yaptığı söylenebilir.

6. Muhkem ve Müteşâbih Ayetler Konusunda İlimde Derinleşmiş Olanların Tutumu

İlm masterından türeyen fiil Kur'an'da öznenin nesnelere gerçekliğini kavraması anlamında kullanıldığı gibi, *el-ilm* şeklinde isim olarak kullanıldığında Allah tarafından insana verilen yani vahiyle sabit olan bilgiyi ifade etmektedir. Bu olguyu açıklamak için “ilmin gelmesi”, “ilmin verilmesi” gibi ifadeler kullanılmakta; bazen de “Allah katından” denilerek verilen ilmin kaynağına işaret edilmektedir.⁸⁷ Bir şeye kök salmak; mecazî anlamda o şeyi derinlemesine kavramak anlamına gelmektedir. Ancak “ilimde derinleşmiş olanlar” ifadesi vahiy konusunda derinlemesine bilgi sahibi olanlara gönderme yapar ki bu kavramla ifade edilen kendilerine kitap verilen yani önceki yasaları bilen din adamlarıdır. Müslüman din adamlarının bu kavramın içeriğinde yer almamış olması, vahyin henüz tamamlanmış bir metin olması nedeniyle iman edenlerin vahiy konusunda bilgi sahibi olanlarından söz edilemeyecek olmasındandır. İlimde derinleşmiş olanlar önceki yasaları da bildiklerinden -ki bu önceki yasalar Tevrat, Zebur ve İncil'dir- öncekilerin ve Kur'an olarak indirilen bu yasanın hepsinin Allah tarafından indirildiğini kabul etmektedirler. Ayette ifade edilen “hepsinden” kasıt Musa'ya (a.s.) indirilen Tevrat; Davud'a (a.s.) indirilen Zebûr ve İsa'ya (a.s.) indirilen İncil olmak üzere önceki yasalar ve Muhammed'e (a.

⁸⁴ Âl-i İmrân 3/7.

⁸⁵ el-A'râf 7/52.

⁸⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 99.

⁸⁷ el-Ankebût 29/49; er-Rûm 30/56; el-Mülk 68/26; el-Kehf 18/65 vd.

s.) indirilen Kur'an yasasıdır. Bütün bunlar Allah tarafından indirildiğinden, onlardaki benzerlik de kaynağının tek olmasından dolayıdır. Nitekim ilimde derinleşmiş olanlar ifadesi, “*Fakat onlardan ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük bir mükâfat vereceğiz*”⁸⁸ ayetinde de Yahudiler içerisinde ilimde yani vahiy konusunda derinleşmiş olanlardan söz edilmektedir. Çünkü bu ayetin bağlamında, Yahudilerin zulmünden ve insanları Allah yolundan döndürmelerinden; yasaklandıkları ribayı almalarından ve insanların mallarını haksız yere yemelerinden ötürü onlara temiz olan şeylerin haram kılındığı belirtilmektedir.⁸⁹

Kur'an'ın muhkem veya müteşâbih olarak nitelenen ayetlerini yorumlarken müfessirler çelişkiye düşmektedirler. Sözelimi Râzî, “bil ki Kur'ân, kendisinin tamamıyla muhkem, tamamıyla müteşâbih ve bir kısmının muhkem ve bir kısmının da müteşâbih olduğuna delâlet etmektedir” demektedir ki onun tümüyle muhkem oluşunu “ayetleri sağlamlaştırılmış yasa”⁹⁰ ayetiyle, tamamıyla müteşâbih oluşunu “Allah, sözün en güzelini; tekrarlanan bezer bir yasa olarak indirmiştir...”⁹¹ bir kısmının muhkem ve bir kısmının da müteşâbih olduğunu da “O, sana yasayı indirendir. Onun bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir...” ayetiyle temellendirmektedir.⁹²

Bu ayette “İsrail Oğullarının alimleri” denilmemesi ve “ilimde derinleşmiş olanlar” ifadesinin kullanılması, müteşâbih ayetlerin ilk defa ne zaman indirilmiş olduğunu bilenlerin kastedilmiş olmasındandır. İsrailoğullarının alimleri ifadesi, Kur'an'ın alemînin Rabbi olan tarafından ve güvenilir ruh tarafından uyarıcılardan olması için apaçık Arap dilinde elçinin kalbine indirildiğini ifade eden ayetlerde, Kur'an'ın önceki kitaplarda da olduğu ve İsrail Oğullarının alimlerinin onu bilmelerinin onlar için bir ayet olması gerektiği ifade edilmektedir.⁹³ Bu anlatımlarda Kur'an'ın kendisinden öncekilerle birlikte anılması konusunda Ebû Muslim el-İsfahânî'nin (ö. 322/934) öncesinde elçilerin kıssalarından haber verilmesinden hareketle bütün bunların güvenilir Cibrîl'in indirdiği söz olduğu, onların iddia ettiği gibi onun beşer sözü, sihir veya kehanet olmadığını açıklanması olarak yorumlaması bağlamla uyum içerisinde.⁹⁴ Bu ayetlerde ifade edilen Kur'an'ın öncekilerin kitaplarında da olduğu açıklaması, elçinin önceki kitaplarda müjdelenmesini değil,⁹⁵ bir yasa olarak onun önceki yasalarla benzeşimli olduğuna atıf yapmaktadır.

7. Muhkem Ayetlerin İnşası

Kur'an kendinden önceki yasaların Allah tarafından indirildiğini ve onlardaki hükümleri tasdik edici olduğunu belirtse de, vahyin indirildiği dönemde yaşayan insanların ellerindeki yasalara insanlar tarafından bazı etkilerin olduğunu da belirtmektedir. Burada amacımız Kur'an'ın

⁸⁸ en-Nisâ 4/162.

⁸⁹ en-Nisâ 4/160-161.

⁹⁰ Hûd 11/1.

⁹¹ ez-Zümer 39/23.

⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/137-138.

⁹³ eş-Şuarâ 26/192-197.

⁹⁴ Cuşemî, *et-Tehzîb*, 7/5388.

⁹⁵ Bu şekildeki yorumlar için bk. Cuşemî, *et-Tehzîb*, 7/5389.

kendisine özgün ayetleri incelemek olduğundan, Kur'an'ın yasanın temelini oluşturan özgün ayetlerini benzeşimli ayetlerle ilişkili olarak inşasının; onların hükümlerini kaldıran yeni ayetler indirmek, önceki yasalarda var olanları yeni yasada da indirmek ve önceki yasalarda var olan ayetleri tebdil ederek indirmek şeklinde gerçekleştiği söylenebilir.

7.1. Nesh

Terim olarak nesh; “başka bir söylemle sabit olan bir hükmün, kaldırıldığına delalet eden bir söylem”⁹⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. Daha önceden var olan bu hükmü kaldıran sonraki bir söylem var olmadığı durumda önceki hüküm varlığını sürdürmektedir.⁹⁷ Bunun anlamı sonra indirilen ilahî söylemlerin, daha önce indirilmiş ilahî söylemlerle sabit olan bir hükmü kaldıracağı ve yeni bir hükmün sabit olacağıdır. Bu durumda daha önceki hangi hükmün kaldırıldığına açık bir işaretin var olması gerekmektedir. Cüveynî (ö. 478/1085), Muhammed'in (a.s.) nübüvvetini inkar edenleri iki guruba ayırmakta ve onlardan birinin neshin imkansızlığı ve diğerinin de onun ayet ve mucizelerini inkara dayandıklarını; neshi inkar edenlerin de Yahudilerin büyük bir kısmının olduğunu ancak onlardan Iseviyye adından bir gurubun Araplara özel olmak üzere Muhammed'in elçiliğinin geçerli olduğunu kabul ettiklerini ileri sürmektedir.⁹⁸ Yahudilerin neshi kabul etmemeleri, Kur'an'ın sonra inzal olunan ilahî bir söylem olması nedeniyle Tevrat'ın hükümlerini kaldıracağı şeklindeki bilgilerinden kaynaklanmaktadır.

Kur'an'ın yorum yönteminde nesh olgusu, önceki ilahî söylemlerde var olan hükmün kaldırılması ve yerine yeni bir söylem indirilmesi olarak anlaşılmamış; Kur'an'ın önceden indirilmiş bir ayetinin sonra indirilen bir ayet ile hükmünün kaldırılması olarak anlaşılmıştır. Bununla bağlantılı olarak da Kur'an ayetleri *nâsîh* ve *mensûh* olarak nitelenmiştir. Fahreddin Râzî, Ebû Müslim İsfahânî'nin bu şeriatla neshin caiz olmadığına dair görüşünü nakletmektedir.⁹⁹

Kur'an'da önceki elçilere ait anlatımlarda söz konusu elçilerin kendilerinden önceki yasaları doğruladıkları ve onlardaki bazı hükümleri kaldırarak yeni hükümler getirdiklerine atıf yapılmaktadır. Sözelimi “*Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayan ve size haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için gönderildim ve Rabbiniz tarafından size bir ayet de getirdim. Artık Allah'ın kurallarına uyun ve bana itaat edin*”¹⁰⁰ ayetinde İsa'nın kendisinden önceki Tevrat'ı doğrulamakla birlikte, haram kılınan bazı şeyleri helâl kılmak için geldiği açıklanmıştır. Onun İsrailoğullarına haram kılınan bazı şeyleri helâl kılması ancak ona indirilen ayetlerin önceki ayetleri nesh etmesi ile mümkün olmaktadır.

Neshin varlığı “*herhangi bir ayetin hükmünü kaldırırsak veya unutturursak, ondan daha hayırlısını veya mislini getiririz*”¹⁰¹ ayetiyle sabittir. Bu ayette nesh olgusu *insâ* ile birlikte zikredilmiştir ki nesh bir ayetin kaldırılması ve *insâ* da bir ayetin kaldırılmaması olgusudur. “Ondan daha hayırlısı” nitelemesi, kaldırılan bir ayetle ilişkili, “misli” nitelemesi kaldırılmayan ayetle ilişkilidir. Bir hükmün kaldırılmasını gerekli kılan şey, sosyal değişim olgusudur. Kaldırılan herhangi bir ayet

⁹⁶ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrsâd*, 339.

⁹⁷ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrsâd*, 339.

⁹⁸ Cüveynî, *Kitâbu'l-İrsâd*, 338.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/270.

¹⁰⁰ Âl-i İmrân 3/50.

¹⁰¹ el-Bakara 2/106.

daha önceki ilahî söylemlerde var olan bir ayettir. Sözelimi, Müslümanlar Medine'deki yaşamlarının başlangıcında Beytü'l-Makdis'e yönelerek salat etmişken, kıblenin değiştirildiğine ilişkin ayet ile kible Mescîdü'l-Harâm yönüne çevrilmiştir.¹⁰²

7.2. İnsâ

Bir ayetle ilişkili olarak kullanılan *insâ* sözcüğü nesh ile birlikte yer almakta ve anlamı da gerçekte yorumcuların nesh anlayışıyla birlikte şekillenmektedir. Neshi Kur'an bütünlüğü içerisinde kabul edenler *insâ* sözcüğünün "unutturmak" anlamında olduğuna atıf yapmaktadır ki bu durumda daha önce indirilen bir ayetin elçinin zihninde ilahî bir güçle silinmesi anlamında olduğu belirtilmektedir. Nesh sözcüğü daha önceki bir yasada indirilen bir ayetin hükmünün kaldırılması olarak anlaşılması durumunda *insâ* da söz konusu ayetin kaldırılmadan bırakılması ve yeni yasada mislinin indirilmesi olarak anlaşılmaktadır. Ancak nesh Kur'an bütünlüğü içerisinde kabul edilecek olursa *insâ* sözcüğü anlamsız kalacaktır.

İnsâ sözcüğü Arap dilinde ertelemek anlamındadır. Bir kimse borcunu ertelediğinde *enseetu'r-racul'e fi'd-deyn* denilir. "Allah onun ecelini erteledi" de denilir. *en-Nesîe*; buradan türemiştir.¹⁰³ İbn Düreyd'e (ö. 321/923) göre *en-nesîe*; vadeli satıştır. Her erteleyene "nesi yaptı" denilmektedir. Ayette takvimle ilişkili olarak anılan *nesî* veya *nesiyyu*, cahiliyede yapılan bir şeydi. Muharrem bir sene öne çekilir, diğer bir sene ertelenirdi. Muharrem cahiliyede bilinmezdi. Muharreme ve Sefer ayına iki Sefer denilirdi. Haram aylardan olan Sefer aylarının ilkinde yani Muharremde savaş haram kabul edilirdi. Arap savaşa gereksinim duyduğunda onu erteler ve onda savaşırdı. Bu durumda da onun yerine ikincisi haram kabul edilirdi.¹⁰⁴ Cahiliye döneminde bir uygulama olarak haram ayların ertelenmesi, bu kavramla yani *nesî* sözcüğüyle ifade edilmiştir. *Nesî*; bir şeyi ertelemek ve vaktinden ötelemektir. Arap cahiliyede haram aylardan birini erteliyordu. *Nâsî*; işleri erteleyen adam için kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Ragıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), *nesî* sözcüğünün unutmak anlamında nisyandan geldiğini belirtmektedir ki bu nedenle de ayetin *insâ* edilmesini "ilahî bir güçle onun zihinlerde hatırlanmasının engellenmesi" olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak ise bir vakitteki erteleme anlamına gelen *en-nes'u* sözcüğü altında zikretmekte ve bu ayetin "*nenseha*" şeklinde okunduğundan hareketle anlamının unutturmak veya hükmünü iptal etmek suretiyle ertelemek anlamında olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶ Bu durumda *insânın*, daha önceki bir yasada olan bir ayetin kaldırılmasının ertelenmesi ve aynı işlevlere sahip bir ayetin yeni yasada indirilmesi olarak anlaşılması mümkündür.

7.3. Tebdîl

Tebdîl; "Bir şeyi başkasıyla değiştirmek"¹⁰⁷ veya "bir şeyi başkasının yerine koymak"¹⁰⁸ anlamına gelmektedir ki bu sözcüğün aslında iki anlamı vardır. Bunlar da; başkasıyla/*gayr* değiştirmek ve yerine/*mekân* koymak suretiyle değiştirmektir ki mübâdele buradan gelmektedir. Mübâdele de bir

¹⁰² Bk. el-Bakara 2/144, 149, 150.

¹⁰³ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 2/1086.

¹⁰⁴ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 2/1086.

¹⁰⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 7/306.

¹⁰⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 803-804.

¹⁰⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/45; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luga*, 1/300.

¹⁰⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, 111; Cüşemî, *tebdîl* sözcüğünün "bir şeyi kaldırmak ve kendi yerinden başka bir yere koymak" anlamında olduğunu belirtmektedir. Cüşemî, *et-Tehzîb*, 6/4114.

şeyi başkasıyla değiştirmek anlamındadır. Kur'an'da bedel sözcüğü kötülüklerin iyiliklerle değiştirilmesi,¹⁰⁹ yerin başkasıyla değiştirilmesi,¹¹⁰ Allah'ın sözlerinin başkalarıyla değiştirilmesi,¹¹¹ çocuğun başkasıyla değiştirilmesi,¹¹² elçinin eşlerini değiştirmesi¹¹³ vb. bağlamlarda kullanılmaktadır ki bütün kullanımlarda bir şeyi başkasıyla değiştirmek ve bir şeyi bir başkasını onun yerine koyarak değiştirmek anlamı vardır.

Kur'an veya ayetlerle ilişkili olarak tebdîl sözcüğünün kullanılması iki bağlamda yer almaktadır ki bunların birisi olan “Biz bir ayetin yerine bir ayet değiştirdiğimiz zaman -ki Allah, ne indireceğini iyi bilir- onlar ‘Sen ancak uyduruyorsun’ derler. Hayır, onların çoğu bilmezler. De ki: ‘Ruhu'l-Kudüs, inananları sağlamaştırmak, teslim olanlara da yolu göstermek ve müjde olmak üzere onu Rabbinden hak olarak indirdi”¹¹⁴ ayetinde bir ayetin yerine başkasının konulmasını ifade etmektedir. Taberî (ö. 310/923), “bir ayetin diğeriyle değiştirilmesi”ni Kur'an'ın bir ayetinin hükmünün diğeriyle değiştirilmesi ve “Allah ne indireceğini daha iyi bilir” ifadesini de Allah tebdîl ettiğinde ve hükmünü değiştirdiğinde insanlar için en yararlı olanı daha iyi bildiği şeklinde yorumlamaktadır.¹¹⁵ Mâtürîdî, bu ayetle ilişkili iki yorumun muhtemel olduğunu, bunlardan birinin te'vil ehlinin bunu tenasühe haml ederek; bir ayetin kendisinin kaldırılması değil de hükmünün diğeriyle değiştirilmesi ve diğerrinin de onun risaleti için bir delilin başkasıyla değiştirilmesi, bir ayetin başkasıyla değiştirilmesi şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶

Bu ayette zikredilen tebdîl hakkında çeşitli görüşler ileri sürüldüğünü belirten Cüşemî, Ebû Müslim'in bu ayeti öncesiyle ilişkili olarak biri; “onu dost edinenler” sözünde şeytanın dostlarının tümü yani şeytanı dost edinerek şirk koşanlar bir ayet diğeriyle değiştirildiğinde “sen ancak uyduruyorsun” demeleri ve diğeri de; önceki ayetlerle bağlantısını koparıp sonraki ayetlerle ilişkilendirmek suretiyle kafirlerin fiillerinin ve onların inkarlarının ve iftiralarının nitelenmesi olduğu şeklindeki görüşünü zikretmekte ve her iki görüşün de caiz olmakla birlikte birincinin kendi görüşüne daha yakın olduğunu belirtmektedir.¹¹⁷ Cüşemî, bir ayetin başkasıyla değiştirilmesi konusunda; neshte maslahat olmasından ötürü biz bir ayeti başkasıyla nesh ettiğimizde; diğerr bir ayetle onun okunuşunu ve hükmünü kaldırdığımızda; onun okunuşunu ve hükmünü var ettiğimizde; Kur'an'da nesh ve hükümlerinin caiz olmadığı görüşüne istinaden Ebû Muslim'den aktarılan değiştirilenlerin önceki kitap ehlinde amel edilenler olduğu ve Allah'ın bu dinde ve Muhammed'in (a.s.) diliyle onlara bedel olan ve onları nesh edenleri getirmesi şeklinde çeşitli görüşleri zikretmektedir.¹¹⁸

¹⁰⁹ el-A'râf 7/95; el-Furkân 25/70; en-Neml 27/11 vd.

¹¹⁰ İbrâhîm 14/48.

¹¹¹ el-Kehf 18/27.

¹¹² el-Kehf 18/81.

¹¹³ el-Ahzâb 33/52.

¹¹⁴ en-Nahl 16/101-102.

¹¹⁵ Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 17/297; aynı şekilde bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/634; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 3/214; Râzî, *Mefâtih*, 2/270.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilat*, 6/572; bu ayetin Kur'an'ın bir ayetinin diğeriyle nesh edilmesi olarak yorumlanması hakkında bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/634; Mâverdî, *en-Nüket*, 3/214; Râzî, *Mefâtih*, 2/270.

¹¹⁷ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 6/4115.

¹¹⁸ Cüşemî, *et-Tehzîb*, 6/4114.

Bu ayette ifade edilen bir ayetin bir başkasıyla değiştirilmesi/*tebdil*, Kur'an'ın bir ayetinin diğer bir başka ayetiyle değiştirilmesi anlamında değildir.¹¹⁹ Kur'an'da anlatılan olaylar, daha önce de diğer topluluklara da inzal edilmişti. Daha önce indirilen yasalarda var olan ayetler, Kur'an adlı kitapta/yasa değiştirildiğinde yani farklı öğelerle anlatıldığında, muhatapların önceden var olan bilgilerinden farklılık arz etmekte ve bu nedenle de onu “uydurma” ile nitelemektedirler. Bu yorumu “Ayetlerimiz kendilerine apaçık olarak okunduğunda, bize kavuşmayı ummayanlar, ‘Ya bundan başka bir Kur'an getir veya onu değiştir’ dediler. De ki: ‘Onu kendiliğinden değiştirmem olacak şey değildir. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Eğer Rabbime isyan edecek olursam, elbette büyük bir günün azabından korkarım’¹²⁰ ayeti de desteklemektedir. Putperestler, kendi bilgilerinde olan ayetler kendilerine okunduğunda, başka bir yasa veya okunan yasanın değiştirilmesi önerisinde bulunmaktadırlar. Bu ayette ifade edilen müşriklerin talepleri gerçekte farklı iki talep değil; biri yasanın bütünü ve diğeri de yasanın kendi içerisindeki değişimdir.¹²¹

Sonuç

Muhammed (a.s.), kendinden önce gönderilmiş elçiler gibi bir elçidir. Ona indirilen yasanın da önceki yasalar ile ilişkisi vardır. Muhkem ve müteşâbih kavramları bir yasa olarak Kur'an'ın, bilinen önceki yasalar olarak Tevrat, Zebûr ve İncil ile ilişkisini ifade eden kavramlardır. Kur'an'da, Muhammed'e (a.s.) indirilen yasanın önceki yasalarla ilişkisi bağlamında ilk muhataplar nezdinde var olan anlayışlara işaret edilmektedir. Genel olarak da yasa hakkındaki belirlemeler ve yasanın özellikleri surelerin başlangıç ayetlerinde yer almaktadır. Bununla bağlantılı olarak da Kur'an ayetlerinin özgünlüğü ve benzeşimli olmasına ait belirlemeler, konu edinildiği surelerin başlangıcında yer almaktadır.

Kur'an'ın indirildiği dönemde muhataplar tarafından anlaşılması hem yasanın doğası ve hem de amaçları doğrultusunda kaçınılmazdır. Kur'an'da anılan bazı konuların, tarihsel süreçte çeşitli amaçlar doğrultusunda farklılaştığı ve başkalaştığı bir gerçektir. Kur'an'ın özgün ve benzeşimli ayetlerine gönderme yapan muhkem ve müteşâbih kavramlarının anlamlarının da indiriliş sonrası dönemde başkalaştığı görülmektedir. Bu amacın; Kur'an ayetlerinin bazılarının farklı anlamalara ihtimalinin olduğu ve bununla bağlantılı olarak her mezhebin kendi anlayışının Kur'an'da var olduğunu ispatlayabilmesi olası hale getirmesi olduğu düşünülmektedir.

Bir yasa olarak Kur'an ayetleri özgün ve benzeşimlidir. Önceki yasalarda olmayan muhkem ayetler, bu yasanın temelini oluşturmaktadır. Onun bazı ayetleri de önceki yasalardaki ayetlerle benzeşimlidir. Benzeşimli ayetlerin ilk olarak hangi yasalarda indirildiğini Allah bilmektedir. İnanıldığı halde kalplerinde eğrilik olanlar, Kur'an adlı yasanın ayetlerinin özgün olmadığını ileri sürmek suretiyle fitne çıkarmak istemekte ve onların önceki yasalardaki izlerini sürmektedirler. Vahiy konusunda derin bilgiye sahip olanlar ise Kur'an'ın benzeşimli ayetlerinin ve bu ayetlerin benzeştiği önceki yasalardaki ayetlerin de Allah tarafından indirildiğine inanmaktadırlar.

¹¹⁹ Kelamcıların *tebdil* hakkında bk. Ramazan Biçer, “Kelam Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2007): 169-171, 181-183.

¹²⁰ Yûnus 10/15.

¹²¹ Bu ayetin yorumu hakkında bk. Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 12/136; Mâtürîdî, *Te'vilat*, 6/19; Cüşemî, *et-Tehzîb*, 5/3333; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/334; Râzî, *Mefâtih*, 17/223-224; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/426-427.

Kaynakça

- Abdülcebbar, Ahmed b. el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*. thk. Abdülkerim Osman. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1996.
- Abdülcebbar, Ahmed b. el-Hemedânî. *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. thk. Adnân Muhammed Zarzûr. Kâhire: Dârü't-Turâs, ts.
- Belhî, Ebü'l-Kâsım. *Kitâbu'l-Makâlât ve maahû uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu vd. İstanbul: KURAMER, Amman: Dâru'l-Feth, 2018.
- Bıçer, Ramazan. "Kelim Bilginlerinin Yahudi ve Hristiyanlara Yaklaşımı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007): 169-171.
- Cüşemî, el-Hâkim Ebî Sa'd el-Muhsin b. Muhammed b. Kerâme el-Beyhakî. *et-Tehzîb fi't-tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrahmân b. Süleymân es-Sâlimî. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî- Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 2018/2019.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Kitâbü'l-İrşâd ilâ kavâti'i'l-edille*. thk. Muhammed Yûsuf Mûsâ - Alî Abdu'l-Munîm Abdu'l-Habîb. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1950.
- Durmuş, Zülfikar. "Mu'tezilî Müfessir Zemahşerî'nin Muhkem ve Müteşâbihe İlişkin Görüşlerinin Analitik İncelemesi". *Marife* 3/3, 259-273.
- Endülüsi, Esîruddîn. *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fikr, h. 1420.
- Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. nşr. Helmut Ritter. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1980.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luga*. thk. Muhammed 'Avd Mur'ib. Beyrût: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fîruzâbâdî, Ebü't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsu'l-Muhît*. thk. Mektebu't-Tahkîki't-Turâsi fi Müesseseti'r-Risâle. Beyrût: Müessesetü'r Risâle 2005.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed b. Abdüsselâm eş-Şâfiî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Günel, Tuğba. *'Müteşâbih' Kavramının Kelâm Literatüründeki Anlam Ve Değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî. İbrâhim es-Sâmîrrâî. b.y.: Dâru ve Mektebet'u Hilâl, ts.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Cemheretu'l-luga*. thk. Remzî Münîr el-Baalbekî. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melayîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed. *Mu'cemü mekâyîsu'l-lüga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1979.

- İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim ed-Dîneverî. *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, h. 1414.
- İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl ed-Darîr el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. ed. Abdulhamid Hendâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-Fadl er-Rağîb. *Tefsîru'r-Râğîbi'l-İsfahânî*. thk. Âdil b. Alî eş-Şiddî, Riyâd: Dâru'l-Vatan, 2003.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-Fadl er-Rağîb. *el-İ'tikâdât*. thk. Şimrân el-İclî, Beyrut: Müessesetu'l-Eşrâf, 1988.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-Fadl er-Rağîb. *Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, h. 1412.
- Jeffery, Arthur. *The Foreign Vocabulary of The Qur'ân*. Baroda: Oriental Institute, 1938.
- Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed Ebû Mansûr. *Te'vilâtü Ehli's-sünne*. thk. Mecdi Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Mustafavî, Hasan. *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009/1430.
- Öztürk, Mustafa, "Müteşâbih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulumü'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme". *Bilimnâme* 2 (2008), 29-46.
- Pak, Zekeriyya. "'Müteşâbih' Kavramının Semantik Alanı Üzerine Bir Değerlendirme". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2010), 1-28.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâu Turâsi'l-'Arabî, h. 1420.
- Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyet'i li'l-Âmme, 1974.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmî'ü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhire: Dâru Hicr, 2001.
- Zeccâc, Ebû İshâk. *Meâni'l-Kur'ân ve i'rabüh*. thk. Abdülcelil Ubde Çelebî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1998.
- Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *İştikâku esmâillâh*. thk. Abdulhuseyin el-Mubârek. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1968.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hakâikî gevâmidî't-tenzîl*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, h.1407.